

Др Жарко Илић

научни сарадник

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

zarko.ilic95@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-3675-4424

МИЛОЈКО ВЕСЕЛИНОВИЋ (1850–1913)

- живот и дело националног радника -

Апстракт: У раду је представљен животни пут, национални рад и научна делатност Милојка Веселиновића, једног од истакнутијих српских националних радника током друге половине XIX и почетком XX века. Први део рада посвећен је његовом животном путу – од рођења и школовања, преко одласка у Стару Србију, учешћа у Првом и Другом српско-турском рату, рада током осамдесетих година XIX века, до ангажовања у посланству у Цариграду и српским конзулатима у Османском царству. Посебна пажња посвећена је улози коју је имао у ширењу српске националне идеје на простору Старе Србије и Македоније током обављања дужности битољског конзула. Други сегмент рада усмерен је на анализу његове научне делатности, с посебним нагласком на његове ставове о етнографским односима и филолошким обележјима Старе Србије и Македоније.

Кључне речи: Милојко Веселиновић, Стара Србија, Српство, национални рад, научни рад.

Милојко Веселиновић је рођен 17. августа 1850. године¹ у селу Јасењу недалеко од Делиграда, од оца Васе и мајке Кошуте.² Према пре-

1 Сви датуми у главном тексту дати су по новом календару.

2 У историографији су до сада написана три рада посвећена животу и делу Милојка Веселиновића. Први је објавио Јован Хаџи-Васиљевић у оквиру *Поменика Друштва Светог Саве* (Ј. Хаџи-Васиљевић, *Поменик Друштва Светог Саве*, Браство 15 (1921), 262–268). Станиша Војиновић је 2008. године публиковао краћу биографију и библиографију радова Милојка Веселиновића. Уз рад је објављено и 12 Веселиновићевих писама, а исто толико и песама из необјављеног Веселиновићевог рукописа, који садржи више од 400 песама из Старе Србије и Македоније (С. Војиновић, *Милојко В. Веселиновић*, Вардарски зборник 6 (2008), 107–149). Године 2014. Мирослав Видосављевић је објавио рад *Живот и дело Милојка Веселиновића (1850–1913)* у часопису

дању које се очувало у породици, његов прадеда Радован се доселио у село Дреновац, недалеко од Алексинца, из „Врањско или Скопско”. Породица је живела у поменутом селу до краја Првог српског устанка. Милојков деда Веселин, по коме је породица понела презиме, био је један од бранилаца Делиграда, а ту је и страдао. Управо у то време, септембра 1813. године, родио се Милојков отац Васа у збегу, недалеко од села Сабанта. Оставши без главе породице, Васина мајка Марија се преудала у оближње село Вукашиновац и са собом је у нову кућу повела сина Васу. Милојков отац је одрастао код очуха и са непуних седамнаест година се оженио Кошутом, родом „Шопком из пиротске стране”, која је живела у селу Мађији. Убрзо након смрти очуха, заједно са женом и мајком Васа је напустио Дреновац и преселио се у Јасење. Готово у исто време завршен је процес припајања Алексиначке нахије Кнежевини Србији (1832/1833), те су Турци продавали своја имања. Тако је и Васа стекао свој први иметак у селу Јасењу, купивши мању површину земље од једног спахије. Потом је уследила изградња куће и све оно што је са собом носио живот досељеника. На том имању рођен је Милојко Веселиновић, као трећи син Васа и Кошуте. Имао је двојицу старије браће – Милету и Милоја, те једног млађег – Милована. Спадали су у ред имућнијих породица у селу.³

Основношколски циклус образовања Милојко Веселиновић је започео у Вукашиновцу. Током 1861. године школа је из Вукашиновца премештена у Делиград, у нову зграду чија је градња започета 1859. године, а у ову школу прешао је и Милојко Веселиновић, па је у њој завршио три разреда.⁴ Како у околним селима није било школе са четвртим

Караџић. *Часопис за историју, етнологију, археологију и уметност* 6 (2014), 136–141. Поред тога, бројни подаци о животу и делу Веселиновића остали су непознати или су погрешно представљени. Нећемо указивати на погрешне наводе који се срећу у поменутих радовима, будући да би полемисање заузело знатан део рада. И поред тога, аутори су својим списима дали допринос разумевању лика и дела Милојка Веселиновића, а посебно се издваја труд Станише Војиновића око састављања библиографије његових радова.

- 3 С. Пандиловић, *Вуче Жикић – оснивалац Делиграда у 1806. години*, Братство 12–13 (1908), 440–441; *Попис становништва и имовине среза Алексиначког из 1863. године*, прир. Д. Алексић, Алексинац, 2023, 367.
- 4 Школа у Делиграду је почела са радом 1860. године, када се први пут помиње у шематизму Кнежевине Србије. Тада је учитељ Сретен Банџић, који је до тада обављао дужност учитеља у Вукашиновцу, прешао у Делиград (*Календар са шематизмом Србског Књажевства за 1861. годину*, Београд, 1860, 50; *Исто*, Београд, 1862, 52).

разредом, мајка Кошута га је 1865. године одвела у оближњи манастир Свети Роман, у коме је боравио са још четири ђака.⁵ Међутим, исте године је указом кнеза Михаила од 22. јуна 1865. отворена нижа реалка у Алексинцу, а исте те године полугимназију у Алексинцу почео је да похађа и Милојко Веселиновић.⁶ Школовање у нижој реалци трајало је две године, тако да је 1867. године прешао у Београд и током школске 1867/1868, 1868/1869. и 1869/1870. завршио још три разреда у Београдској гимназији. Тиме је стекао услов да конкурише на упис у новоосновану Учитељску школу у Крагујевцу.⁷ Један од 25 кандидата који су били примљени као прва генерација у поменуто образовну установу био је и Милојко Веселиновић, тако да се у октобру 1870. године преселио у крагујевачки интернат. Његово школовање, због слабог здравља, а на његов лични захтев, прекинуто је почетком јула 1871. године, уз обавезу да његов отац надокнади трошкове боравка у интернату Учитељске школе. Из Крагујевца је отпутовао у родно Јасење.⁸

Будући да је већ до тада стекао солидно образовање за тадашње прилике, нешто више од месец дана након напуштања Учитељске школе Милојко Веселиновић је кренуо путем просветног рада. Решењем министра просвете Димитрија Матића од 12. августа 1871. године именован је за учитеља школе у Прћиловцима код Алексинца. Дужност учитеља обављао је током школске 1871/1872. године. Након завршног испита за укупно 36 ученика, колико их је било у првом, другом и трећем разреду, Милојко је средином јуна 1872. године поднео захтев за разрешење дужности. Имао је намеру да настави даље школовање, те је то и навео као разлог напуштања учитељског положаја. Званично, 30. јуна 1872. године био је разрешен дужности прћиловичког учитеља.⁹

5 М. Веселиновић, *Српске калуђерице*, Београд, 1908, 155.

6 Милојко Веселиновић наводи да је завршио пет разреда гимназије и да је то био разлог што је Историјско-филолошки одсек Велике школе похађао ванредно (*Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том 4, књига 1 (1879–1884)*, прир. К. Џамбазовски, Београд, 1985, док. бр. 46).

7 Учитељска школа у Крагујевцу основана је на предлог министра просвете и црквених дела Димитрија Матића 5/17. октобра 1870. године. Један од услова за упис у Учитељску школу био је да кандидат има завршена четири разреда гимназије (*Зборник закона и уредба издани у Књажевству Србији за 1870. годину XXIII*, Београд, 1870, 156–169).

8 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство просвете и црквених дела – Просветно одељење (=МПс-П), 1871, Ф V, Р 132.

9 *Исто*, 1872, Ф V, Р 80.

Премда је Веселиновићев првобитни план подразумевао да се из родног села врати у Београд и настави школовање, то није остварио. Након што је поднео оставку на место учитеља, Милојко је одлучио да крене оним путем који је обележио његову каријеру, али и живот током наредних деценија. Био је то рад на остварењу основног циља националне политике Кнежевине Србије, који је пре свега подразумевао јачање и ширење идеје Српства, односно идеје о припадности српском народу међу житељима Османског царства. Године 1868. у Кнежевини Србији формиран је *Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији, Босни и Херцеговини* у циљу оснивања и помагања школа и упућивања учитеља у српске крајеве под османском влашћу. Председник Одбора био је Нићифор Дучић, а чланови Пантелија Срећковић и Милош Милојевић.¹⁰ Веселиновићев двогодишњи боравак у Београду током гимназијских дана довео га је у ситуацију да се упозна са једним од најактивнијих радника српске националне политике на терену – Милошем Милојевићем. Чини се да је управо то познанство посебно допринело Веселиновићевој одлуци да своју делатност усмери на национално-просветни рад. Уместо наставка школовања у Београду, Веселиновић у августу 1872. године одлучује да свој учитељски позив обавља ван граница Кнежевине Србије. Тада је одлучио да оде у Врање, крај у коме је српским интересима претила све већа опасност од Бугарске егзархије, основане 1870. године.¹¹ На пут га је испратио управо Милош Милојевић, а у Врање је стигао 14. септембра 1872. године.¹² Тренутак у коме је Веселиновић дошао у Врање није био лак. У варошким срединама Јужног Поморавља (Пирот, Лесковац, Врање), за разлику од сеоских насеља, деловале су јаке проегзархијске струје. У таквој средини, наклоњеној егзархији, рад српског учитеља свакако није био лак, иако Скопска митрополија није иницијално ушла у оквире Бугарске егзархије. Било је очекивано да се на том простору распламса

10 Више о настанку и раду Одбора видети: Н. Вулићевић, *Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: оснивање, организација и циљеви*, Српске студије 4 (2013), 209–230.

11 О оснивању Бугарске егзархије видети: Ј. Радосављевић, *Кнежевина Србија и Бугарска егзархија (1870–1878)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2019, 65–157.

12 М. Веселиновић, *Изморник*, Годишњица Николе Чупића 20 (1901), 220–221.

борба егзархијске и патријаршијске струје око придобијања верника, а све то је неминовно морало оставити последице на просветни рад.¹³

Милојко Веселиновић није био први српски учитељ у Врању. Пре њега ту дужност обављао је Вићентије Димитријевић, пореклом из Приштине, а након његове смрти је у то место упућен Милојко. Са одушевљењем се његовог доласка у Врање сећао ученик Димитрије Марчић: „Ми смо се шћућурили један уз другог и слушали како нам први пут слободан Србин из обновљене Србије говори.”¹⁴ Веселиновићев долазак позитивно је утицао на рад српске школе, тако да је број ученика почео да се повећава, и већ крајем 1872. године у овој школи учило је двеста ученика, а током друге године његовог боравка у Врању ученика је било три стотине.¹⁵ Толико ђака свакако није могао подучавати један учитељ, па је истовремено, као Веселиновићев помоћник, у школи радио и Манасија Поповић. Један од проблема у раду поменуте двојице учитеља био је недостатак уџбеника, те су се преко Милојевића у више наврата обраћали за помоћ Одбору. Током јесени 1872. године, Веселиновић је држао предавање „у перо”. После молбе из фебруара 1873. године, у Врање је било послато две стотине буквара, те су на тај начин премостили бар донекле потпуни недостатак уџбеника.¹⁶ Поред тога, у раду српских учитеља у Врању почетком 1873. године искрсао је још један проблем. Наиме, Милојко Веселиновић, као учитељ кога је ангажовао Одбор, примао је плату преко њих,¹⁷ док је његов помоћник добијао надокнаду од црквено-школске општине. Почетком 1873. године контрола над новцем ове установе у потпуности је прешла у руке егзархијске струје. Очекивано, они су укинули плату Манасији Поповићу и преусмерили

13 Ж. Илић, *Врањска епархија и Врањски протопрезвитерат 1878–1892*, Новоослобођени крајеви Србије 1833–1878–1913, ур. С. Рајић, У. Шешум, А. М. Савић, Београд, 2025, 327–331.

14 Д. Марчић, *Школе у Врању и околини пре ослобођења 1878. (Један прилог за културну историју Срба у XIX веку)*, Учитељ XXVI, св. 8 (април 1907), 704.

15 Архив Српске академија наука и уметности (=АСАНУ), Лични фонд Јована Ристића (=ЈР), XII/7, 12/477; Д. Марчић, *Школе у Врању и околини пре ослобођења 1878. (Један прилог за културну историју Срба у XIX веку)*, Учитељ XXVI, св. 7 (март 1907), 585–590; св. 8 (април 1907), 704–708.

16 АСАНУ, ЈР, XII/7, 12/466; М. Јагодић, *Помоћ Кнежевине Србије школама изван Србије у уџбеницима (1868–1878)*, Баштина 66 (2025), 89.

17 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том 3, књига 1 (1868–1873)*, прир. К. Џамбазовски, Београд, 1983, док. бр. 306.

новац на финансирање рада бугарских учитеља. Једино што је преостало Поповићу било је обраћање Милошу Милојевићу за државну помоћ.¹⁸

Резултати рада Милојка Веселиновића у Врању били су значајни, а број ученика готово у константном порасту, и поред тога што егзархијска струја знатно јача од почетка 1873. године. Знатан део свог рада Веселиновић је посветио јачању идеје о припадности српском народу и код ученика је развијао одушевљење према Кнежевини Србији. Први пут су се у врањској школи чуле речи *Српске химне*, песме *Радо Србин иде у војнике*, као и *Онамо, 'намо за брда она*. Међу најзначајније Веселиновићеве успехе у Врању свакако спада и прва прослава Светог Саве као школске славе. Већ крајем 1872. српски учитељ је предузео кораке како би ученике припремио за изведбу песме *Ускликнимо с љубављу светитељу Сави*. Празник Светог Саве 26. јануара 1872. године свечано је обележен у школи, а пре тога и у цркви, што је изазвало опште одушевљење врањског грађанства.¹⁹

Борба између егзархијске и патријаршијске струје није могла остати без утицаја на Веселиновићев рад, иако се и он лично трудио да опстане и не угрози рад школе у новонасталим околностима. Истиљам организован 1873. године у циљу изјашњавања становништва Скопске митрополије за патријаршију или егзархију, завршио се тако што се за егзархију изјаснила 8.131 кућа, а за патријаршију свега 567.²⁰ Овакав резултат омогућио је успостављање паралелне црквене власти патријаршије и егзархије на простору Скопске митрополије, а тиме и на територији Врањске казе. Директно присуство бугарске егзархије, оличено у лику скопског егзархијског митрополита, додатно је усложњавало положај српске школе и њеног учитеља. Егзархија је искористила своје право и током 1874. године поставила за скопског митрополита Доротеја, а сви свештеници у Врању приступили су егзархији, осим Стоше Језиковића.²¹ Свестан да ће његов положај у знатној мери зависити од става Егзархије, Веселиновић настоји да не изазива отворено непријатељство њених чланова, те са својих триста ученика излази да дочека у Врању новопо-

18 Исто.

19 Д. Марчић, *Школе у Врању и околини пре ослобођења 1878. (Један прилог за културну историју Срба у XIX веку)*, Учитељ XXVI, св. 8 (април 1907), 708; св. 9 (мај 1907), 789–790.

20 Ј. Радосављевић, *нав. дело*, 144.

21 Ж. Илић, *Врањска епархија и Врањски протопрезвитерат (1878–1892)*, 334.

стављеног скопског митрополита Доротеја 1874. године, када је овај са нишким митрополитом Виктором посетио ову варош.²²

Положај српског учитеља Милојка Веселиновића у Врању нагло је почео да се погоршава у другој половини 1874. године. Након три месеца на положају скопског митрополита, Доротеј подноси оставку, а егзархијске власти на његово место упућују Кирила. Врањски прваци су пружили отворену подршку бившем митрополиту и тражили да га врате на чело епископије. Сукоб између Врањанаца и Кирила додатно се погоршавао и ишао наруку патријаршијском епископу Пајсију. У циљу смиривања ситуације и директног присуства егзархијског представника у Врању, у то место егзархијске власти упућују архимандрита Данила. Поред рада на побољшању односа између Врањанаца и Кирила, архимандрит је велику пажњу посветио и покушају затварања српске школе. Из његових писама је потпуно јасно да је Веселиновић постигао значајне успехе као учитељ и да је његова делатност у незанемарљивој мери угрозила интересе Егзархије. Убрзо по доласку, архимандрит Данило је обавестио великог везира да Веселиновић долази из Кнежевине Србије, одакле и прима највећи део плате, и да предаје по књигама чији садржај не одговара интересима Османског царства.²³ Основни његов циљ био је да уз помоћ турских власти протера Веселиновића, затвори школу и тиме онемогући српски утицај, који је током последње две године ојачао. У својој намери делимично је успео, и то уз помоћ доросталско-червенског митрополита Григорија. Последњих дана децембра 1874. године локалне турске власти у Врањској кази протерале су Милојка Веселиновића из Врања и тиме се завршио његов двогодишњи период рада у овој вароши. Одатле се упутио у Београд, водећи са собом двоје врањске деце на наставак школовања.²⁴ И поред свега, резултати рада Милојка Веселиновића нису поништени, нити је школа затворена. На његово место, свакако пре 29. децембра 1874. године, дошао је Коста Поповић, који је управо те године завршио Друго одељење Богословије у Београду, а био је пореклом из оближњег села Преображење. Одмах по одласку

22 М. Веселиновић, *Изморник*, 221.

23 *Документи за Скопската и Нишката епархия*, прир. С. Чилингиоров, Македонски преглед 12/2 (1940), 105–106; З. Маркова, *Българската екзархия 1870–1879*, София, 1989, 128–130.

24 *Документи за Скопската и Нишката епархия*, 107–108.

Веселиновића, српска влада је овог учитеља упутила у Врање, заједно са супругом Анком, такође учитељицом.²⁵

У Београду је Милојко Веселиновић коначно могао да се посвети ономе због чега је и напустио учитељску службу у Прћиловцима – наставку свог школовања. Уписао је Филолошко-историјски одсек Велике школе, и то као ванредни слушалац, будући да није имао завршен шести разред гимназије.²⁶ Велику школу похађао је док га поново родољубиви занос и осећај дужности према отаџбини није одвео на другу страну. Овога пута је то било почетком Првог српско-турског рата, 30. јуна 1876. године. Како му је Милош Милојевић био близак пријатељ, јасна је његова одлука да своје ангажовање у овом рату усмери у истом правцу у ком је деловао и Милојевић. Милојко Веселиновић је био међу главним личностима задуженим за организовање добровољаца у Алексинцу током Милојевићевог одсуства.²⁷ Сам почетак рата затекао је добровољачку дружину у Бањи Алексиначкој.²⁸ Веселиновићев први додир са страхотама рата био је тренутак када се нашао у групи добровољаца која је по Милојевићевом наређењу кренула из Алексинца ка Суповцу и успут видела измасакирана тела српских војника. Милојевићев ауторитет спречио је бекство добровољаца.²⁹ Веселиновић је учествовао у свим активностима *Добровољачко-ушташко Моравско-добричког кора* током месеца јула на јужном делу границе, када су добровољачке јединице ослободиле неколико села и у њима успоставиле власт. Том приликом је са осталим добровољцима око месец дана провео у ослобођеним селима.³⁰

25 *Документи за Скопската и Нишката епархия*, 107–108; У. Шешум, *Српске школе и учитељи у Старој Србији и Македонији у Великој источној кризи*, Јован Ристић, државник и дипломата – Берлински конгрес (140 година од међународног признања и независности Србије), ур. П. Илић, Крагујевац, 2020, 183.

26 *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, т. 4, књ. 1, док. бр. 46; Ј. Хаџи-Васиљевић, *Поменик Друштва Светог Саве*, 263.

27 А. М. Савић, „Апостол Српства” – национална делатност Милоша С. Милојевића у Великој источној кризи (1875–1878), Тематски зборник међународног значаја *Историја, култура, идентитет. Историја, историја уметности, филозофија, свеска 1*, ур. Б. Поповић, С. Станојевић, Д. Тешић Радовановић, Косовска Митровица, 2025, 267–269.

28 Народна библиотека Србије (=НБС), Одељење посебних фондова (=ОПФ), Архива Јована Хаџи Васиљевића (=ЈХВ), 413/XI/10.

29 А. М. Савић, *нав. дело*, 271.

30 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/14; Више о активностима добровољачко-ушташког кора у: А. М. Савић, *нав. дело*, 270–278.

На јужном делу границе, у оквиру *Моравско-добричког кора*, Веселиновић је боравио све док је команду над кором имао Милош Милојевић. Ангажовање током Првог српско-турског рата Веселиновић је наставио у оквиру исте формације, само на другом делу фронта. Од 9. септембра борави у Рашкој, где се придружио команданту Милојевићу. Током наредна два месеца Веселиновић је обављао дужност команданта Крстишког, а касније Дренопољског логора³¹ и учествовао у борбама на Рогозни (Буковик), Локви, Берберишту, Змијинцу и осталим местима, истичући се својом храброшћу, по сведочењу команданта Милојевића.³² На југоисточном делу фронта Веселиновића и дружину затекло је примирје између Србије и Османског царства 1. новембра 1876. године. Веселиновићев задатак у данима који су следили био је да распоређује војнике и ојачава српске страже дуж линије до које су стигли добровољци, будући да је једино на том делу српска војска стајала на турском земљишту.³³ Између 6. и 9. јануара 1877. године Веселиновић је именован за заступника команданта Трећег студеничког батаљона и добровољачког кора, у време Милојевићевог одсуства. На тој функцији остао је до средине фебруара 1877. године.³⁴

Најважнији Веселиновићев задатак током двомесечног врховног командовања добровољачким јединицама био је успостављање демаркационе линије између српске и турске војске. Са циљем отклањања неспоразума и тачног оцртавања линије разграничења, Веселиновић се састајао са пуковником Усни-бегом. Главни проблем је настао јер су неке српске карауле биле постављене на земљишту које је остало на турској страни, што је било неопходно поправити. Проблем је решен средином фебруара, након доласка капетана Влановића.³⁵ По потписивању примирја 28. фебруара 1877. године, Веселиновић се вратио у Београд.³⁶

Поново наставља школовање на Филолошко-историјском одсеку, започето 1875. године. Почетком јула 1877. године обратио се руском конзулату у Београду, са још двојицом ученика Велике школе, уз молбу

31 Средином децембра дужност команданта Дренопољског логора преузео је Коста Шуменковић, а Веселиновић је позван у Милојевићев главни штаб.

32 Милојко В. Веселиновић, Балкански рат у слици и речи 1912–1913, ур. Д. Шијачки, Београд, 1922, 140.

33 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/14

34 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/140, 141; А. М. Савић, *нав. дело*, 282.

35 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/176.

36 Исто, 413/XI/188, 189.

да им се одобри стипендија за школовање у Русији.³⁷ На његову молбу је потврдно одговорено, те је убрзо кренуо на пут, али даље од Беча није стигао, свакако због политичких прилика, односно рата између Русије и Османског царства и могућности да и Србију усиса ратни вихор. Неко време провео је у Бечу, где је слушао предавања Франца Миклошића. Због све озбиљнијих гласина о припремама и потенцијалном уласку Србије у рат, вратио се у Београд.

У складу са својим ангажовањем током Првог српско-турског рата, а будући да је био један од најближих сарадника Милоша Милојевића, било је очекивано да Веселиновић своје ангажовање и у Другом српско-турском рату усмери на деловање добровољачких јединица. Већ од ране јесени 1877. године борави на јужном делу границе. Иако извори не откривају шта је тамо радио, највероватније се бавио истим послом као и Милош Милојевић – успостављањем контаката са људима с оне стране границе. Из Бруса, у септембру 1877. године упућује молбу декану Велике школе да га упише у трећу годину студија као ванредног слушаоца.³⁸ Крајем октобра 1877. године, током Милојевићевог одсуства, Веселиновић је био при штабу команданта Моравског кора Милојка Лешјанина, док је средином новембра 1877. боравио у Београду.³⁹ Почетак ратних дејстава Кнежевине Србије против Османског царства 13. децембра 1877. године одвео је Милојка Веселиновића на исти терен на коме је боравио годину дана раније. Шеснаестог децембра је команда Моравског корпуса, на Милојевићев захтев, издала наређење да одмах отпутује ради „војних ствари” у Рашку.⁴⁰ Убрзо га Милојевић упућује на терен и поставља за команданта. Његов штаб је најпре био у селу Кијевчићима, а затим је командовао Лозанским логором на Кнежевом брду.⁴¹ Најважније борбе *Дежевско-ибарске усташе* водиле су крајем децембра 1877. и почетком јануара 1878. године, управо на делу територије где је устаницима командовао Милојко Веселиновић. Битке су биле на Лозну (23. децембра), у Мошници (27. децембра) и на брду Брекиња (6. јануара), код села Црвени. Највећа битка усташко-добровољачких јединица под Веселиновићевом командом одиграла се 14. јануара 1878. године, поново код села Лозна.

37 ДАС, МПс-П, 1876, Ф X, Р 86.

38 С. Војиновић, *нав. дело*, 108.

39 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/190, 195; *О Другом српско-турском рату. Епистоларно сведочанство Милоша С. Милојевића*, прир. Н. Цвејић, Богатић, 2019, 14–18.

40 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/199.

41 *О Другом српско-турском рату*, 17–18; А. М. Савић, *нав. дело*, 284.

За разлику од претходне три битке, у којима су устаници прошли без губитака и задајући озбиљне ударце непријатељу, овог пута су бројали двадесет једног мртвог.⁴² Успешно командовање трупама довело је и до Веселиновићевог унапређења. На предлог главног команданта Милоша Милојевића, поменути командант Моравског кора Милојко Лешјанин 9. јануара 1878. године поставља Милојка за команданта Копачичког табора (батаљона).⁴³ На тој дужности затекло га је примирје, потписано 31. јануара 1878. године у Једрену. То није био крај Веселиновићеве делатности у оквиру усташко-добровољачких јединица. И даље је остао на терену, а када је, по наредби Врховне команде, Милојевић напустио Рашку почетком марта 1878. године, по његовом предлогу и у складу са одобрењем команданта Јаворског кора, Милојко Веселиновић је именован за заступника команданта. Том приликом Милојевић му је издао наредбу да никоме не дозвољава да се меша у управу и организацију устаничких јединица, да сваког непослушног војника може протерати из јединице, да се строго придржава успостављене линије стража и предстража и да га редовно извештава о свим дешавањима. Ту дужност обављао је до почетка априла, када је Милојевић поново преузео команду.⁴⁴

Није познато када се тачно Милојко Веселиновић вратио у Београд. Свакако, током 1878. године завршио је Историјско-филолошки одсек Велике школе.⁴⁵ Убрзо потом бива упућен у новоослобођене крајеве, као један од чиновника који су имали задатак успостављања српске власти на том простору. На препоруку министра војног, министар унутрашњих дела поставио га је за писара у новоформираном Пољаничком срезу Врањског округа. Премда му је било обећано постављење указом, до тога није дошло. Током 1879. године премештен је за писара у Чачанско окружно начелство. Том позицијом није био задовољан, те је упутио молбу за премештај у Ниш, на исту дужност. Његова молба остала је без одговора. Убрзо је поднео оставку и крајем 1880. године се вратио за Београд.⁴⁶ Наредне две године био је без посла, све док није указом краља Милана Обреновића од 1. новембра 1882. године постављен за

42 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/235; А. М. Савић, *нав. дело*, 284.

43 *О Другом српско-турском рату*, 21.

44 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/, 282, 284, 287, 288, 290, 294, 295, 302, 309, 318, 321; *О Другом српско-турском рату*, 32; А. М. Савић, *нав. дело*, 284.

45 *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. 4, књ. 1, док. бр. 46.

46 *Календар са шематизмом Књажевства Србије за годину 1879*, Београд, 1878, 58; 1880, 68.

писара треће класе у Министарству војном. У складу са унутрашњим потребама, распоређен је у Економско одељење овог министарства и у њему остао све до 1889. године.⁴⁷

Српско-бугарски рат затекао је Милојка Веселиновића у Београду, на служби при поменутом одељењу Министарства војног. Није учествовао у ратним дешавањима у периоду од 14. новембра до успостављања примирја 28. новембра 1885. године. Тог дана када је успостављено примирје, министар војни је донео решење којим се Милојко Веселиновић упућује из Београда, ради сакупљања добровољаца, свакако на јужни део границе.⁴⁸ Након формирања добровољачких јединица, Веселиновић је постао командир III добровољачког одреда и заменик команданта добровољаца, односно заменик Милоша Милојевића. Други подаци о Веселиновићевој активности у периоду до потписивања мира између Србије и Бугарске 29. фебруара 1886. године нису нам познати.⁴⁹

Период Веселиновићевог живота током осамдесетих година 19. века, осим рада у Министарству војном, обележило је и ангажовање на пољу националног рада. Тај ангажман подразумевао је делатност на више поља. Прво је било покретање часописа *Српство*. Још током пролећа 1884. године Веселиновић је имао идеју да покрене часопис који је требало да буде посвећен етнографским односима на простору Старе Србије и Македоније, али и областима источно од границе Краљевине Србије. На ширење идеје да становништво са простора западне Бугарске спада у српски етнички корпус и посвећивању знатне пажње тзв. „Србији под Бугарском” у будућем часопису посебно је инсистирао Милош Милојевић, један од главних Веселиновићевих сарадника на плану уређења часописа.⁵⁰ Веселиновићева замисао из 1884. године остварена је две године касније, када је светлост дана угледао први број часописа, објављен 27. августа 1886. године. Премда је то званично био часопис Милојка Веселиновића, готово да се може тврдити да је то био заједнички подухват некадашњих ратних другова. У првом броју изнет је и програм *Српства* – објављивање радова из различитих области: историје, географије, етнографије српске земље, те путописа, народних

47 *Српске новине*, бр. 245, 5/17. новембар 1882; *Календар са шематизмом Краљевине Србије за годину 1883*, Београд 1882, 127; Београд, 1883, 132; Београд, 1884, 132; Београд, 1885, 137; Београд, 1887, 149; Београд, 1888, 135.

48 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/XI/323.

49 *Исто*, 413/XI/324.

50 *Исто*, 413/III/4.

писама и осталих сродних тема. У намери да окупи што већи број сарадника Веселиновић није успео. Током три године изласка часописа, у њему су углавном заступљени текстови Милоша Милојевића и Милојка Веселиновића, тек са понеким другим аутором, који су углавном слали народне или уметничке песме. У часопису доминирају Милојевићеви ставови о српској историји и границама српског народа, писао је чланке о „вери у Срба до хришћанства”, „О Србији и Србима под Блгарима”, док је Веселиновић пажњу посвећивао дефинисању границе Старе Србије, обичају славе, бавио се етнографским односима на простору Старе Србије и Македоније и објављивао народне песме са тог простора. Већ током друге године рада почеле су да се појављују тешкоће, па су објављивана два или троја броја одједном. По свој прилици, Веселиновић није уживао подршку владе Милутина Гарашанина у овом подухвату. Премда се о томе ништа са сигурношћу не може рећи, на то упућује једно писмо Милоша Милојевића Милојку Веселиновићу из септембра 1886. године, у коме пријатељу саветује да поново оде код Гарашанина и да му објасни да часопис, говорећи о Србима у Бугарској, „не иде ни против кога” и да „нема никакве задње намере”.⁵¹ Часопис је престао да излази крајем 1888. године, а последњи број је објављен 27. децембра.⁵²

Поред издавања поменутог часописа, Веселиновић је имао запажену улогу и у оснивању и раду Друштва Светог Саве, које је као свој основни циљ дефинисало ширење просвете међу неослобођеним делом српског народа под османском влашћу и школовање питомаца из Старе Србије и Македоније. На скупу одржаном 6. септембра 1886. године, када је изабрана управа овог друштва, за једног од чланова главног одбора именован је и Милојко Веселиновић. Истовремено, приступило се и организовању одбора који је за основни задатак имао да уређује и прикупља материјал за објављивање. Председник тог одбора био је Милан Милићевић, а чланови Љубомир Ковачевић, Пантелија Срећковић, Милојко Веселиновић и Димитрије Јовановић.⁵³ Након оснивања Пансиона Друштва Светог Саве, намењеног за становање стипендиста из Старе Србије и Македоније, почетком новембра 1888. године место управника прихватио је Милојко Веселиновић. За време његовог

51 *Исто*, 413/III/26.

52 *Српство*, 1886, 1887, 1888.

53 *Друштво Светог Саве. Документи 1886–1891*, прир. М. Војводић, Београд, 1999, док. бр. 5, 9.

управљања, у пансионату је било укупно 33 ученика, који су похађали гимназију, Велику школу, Учитељску школу, а један ђак је ишао у први разред основне школе.⁵⁴ Средином 1888. године Милојко Веселиновић је боравио у Солуну.⁵⁵ Његов боравак на обали Егејског мора, по свему судећи, био је повезан са пословима Друштва и покушајем да се преузме извешан број ученика из бугарске гимназије и пошаље на школовање у Београд.⁵⁶ Поред тога, Веселиновић је без надокнаде држао предавања у вечерњој школи, коју је основало Друштво Светог Саве и која је почела са радом 12. новембра 1888. године.⁵⁷

Крајем осамдесетих година 19. века Веселиновић се укључио и у једно од најважнијих питања српске прекограничне просветне политике – писање и објављивање уџбеника за српске школе у Османском царству. Када је реч о штампању уџбеника за ученике у Старој Србији и Македонији, Веселиновић је делио мишљење српског посланика у Цариграду Стојана Новаковића, истичући да је за тај простор неопходно штампати уџбенике који ће бити написани на народном језику, односно дијалекту тог простора. Изради уџбеника за српску младеж у Османском царству Веселиновић се посветио још крајем осамдесетих година, пре одласка у Цариград. У јуну 1888. године Стојан Новаковић је изнео мишљење да треба написати и штампати *Македонски буквар за српске школе у Османском царству*. Међу ауторима који су се прихватили овог посла био је и Милојко Веселиновић, који је почетком септембра 1888. године послао рукопис министру просвете и црквених дела Владану Ђорђевићу. Поред њега, своје рукописе послали су и Деспот Бацовић, Наум Јевровић и Коста Групчевић.⁵⁸ Веселиновићево осмогодишње искуство на изучавању „македонских и старосрбијанских изговора (поддијалеката)” олакшало му је рад на овом послу. Његов основни циљ био је да представи као јединствену говорну целину језик на простору јужне Старе Србије и Македоније, а као основу изговора узео је овчеполски

54 Исто, док. бр. 53, 56.

55 М. Веселиновић, *Споменик Пајзанима*, Браство 9 (1902), 87.

56 *Споменица Друштва Светог Саве (1886–1936)*, Београд, 1936, 293.

57 *Друштво Светог Саве*, док. бр. 56.

58 *Наша ствар у Османском царству*, прир. Б. Вучетић, Београд, 2012, 27–28; М. Цветковић, *Српски уџбеници у Османском царству у последњим деценијама 19. века – (цензура и штампа у Цариграду)*, Краљ Милан Обреновић, ослободилац и реформатор – заслуге и порицања, ур. С. Рајић, Ж. Илић, Београд, 2025, 102–103.

и струмско-вардарски.⁵⁹ Од поменута три рукописа, Веселиновићев се показао као најбољи, те је штампан као први српски уџбеник у Цариграду намењен за употребу у Османском царству.⁶⁰ Успешно одрађен посао око писања буквара препоручио је Веселиновића за наставак рада на овом пољу, па је у договору са Стојаном Новаковићем, и по налогу министра просвете, написао и *Читанку за II разред (Читанка за народне школе)* 1889. године, пре одласка у Цариград, а објављена је следеће године.⁶¹ Један од основних разлога упућивана Милојка Веселиновића у Цариград, где је стигао почетком септембра 1889. године,⁶² било је управо бављење питањем издавања српских уџбеника за простор Османског царства. Током првог боравка у Цариграду, Веселиновић је упутио писмо свом пријатељу и земљаку, тада министру унутрашњих дела Кости Таушановићу, у коме позива владу да изради буџет у износу од 300.000 динара за школе на простору Старе Србије и Македоније. Попут већине тадашњих националних радника, у просветном раду видео је основу будућег присуства Србије на том делу Балканског полуострва, истичући у писму да „без Вардара нема живота ни Морави”.⁶³ Током боравка у Цариграду, Веселиновић је припремио и прво издање календара *Голуб*, штампаног у децембру 1889. године.⁶⁴

Почетком децембра 1889. Милојко Веселиновић је постављен за писара прве класе у новооснованом конзулату Краљевине Србије у Приштини.⁶⁵ Против његовог именовања на ово место изјаснио се Владимир Карић, тадашњи српски конзул у Скопљу. Разлози противљења Веселиновићевом постављењу на ову функцију нису били личне природе. Карић је сматрао да на позиције у српским конзулатима у Османском царству не треба постављати лица која су била позната по својим ранијим пословима на пољу пропаганде, што је Веселиновић свакако и био. Карић

59 *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. IV, књ. 3 (1888–1889), прир. К. Џамбазовски, Београд, 1987, док. бр. 79.

60 М. Цветковић, *нав. дело*, 103–105.

61 *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. IV, књ. 3, док. бр. 194.

62 *Исто*, док. бр. 223.

63 НБС, ОПФ, 413/III/325.

64 НБС, ОПФ, 413/III/325; *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. IV, књ. 3, док. бр. 248. Више о издавању календара *Голуб* видети: В. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*. Књига 1: Политика Србије према Македонији од 1885. до 1894. године, Краљево, 2021, 391–396.

65 НБС, ОПФ, 413/III/62; С. Војиновић, *нав. дело*, 108.

истиче да је он био „васпитаник Милоша Милојевића”.⁶⁶ Иако је конзул у Приштини Лука Маринковић с нестрпљењем очекивао Веселиновићев долазак почетком јануара 1890. године, он није ступио на нову дужност, већ је остао и даље у Цариграду.⁶⁷

Средином 1891. године појавиле су се вести да тадашњи председник владе Никола Пашић разматра Веселиновићево именовање за шефа Политичко-просветног одељења Министарства иностраних дела. Против овог плана поново је устао Владимир Карић. Иначе, Карић је био противник уплива Друштва Светог Саве у политичко-просветни рад на простору Старе Србије и Македоније и инсистирао је да се целокупни посао обавља преко српских конзулата. Управо на томе је засновао и свој приговор на потенцијално Веселиновићево именовање. Истакао је да би Веселиновић, као шеф поменутог одељења у Министарству иностраних дела, био само продужена рука Друштва, које би тиме водило главну реч у пропагандном раду.⁶⁸ Веселиновић је остао без именовања за шефа, а свакако је томе допринео и Карићев став, будући да је овај свој останак у конзуларној служби условио Веселиновићевим именовањем, наводећи да ће у том случају поднети оставку.⁶⁹

У мају 1891. године Милојко подноси молбу да му се одобри одсуство ради истраживања народних говора на простору Старе Србије и Македоније. Веселиновићев план био је да продуби своје познавање етнографских и филолошких односа на поменутом простору. Укупно је тражио три месеца одсуства, при чему је планирао да месец дана проведе на простору Краљевине Србије, у Врању и дуж границе око Пирота, како би испитао језичке особине око Ћустендила, Трна и Криве Паланке. Преостала два месеца планирао је да посвети истраживању говора Старе Србије и Македоније. Његов захтев подржао је тадашњи српски посланик у Цариграду Стојан Новаковић, истичући да је Веселиновић свестан да се у истраживању језика и народних песама овог краја мора приступити у складу са Вуковим правилом, односно да је неопходно „бити веран фонограф народног говора”. Министар иностраних дела Никола Пашић није одобрио Веселиновићев и Новаковићев предлог

66 НБС, ОПФ, 413/III/448, 450, 457, 459; *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. IV, књ. 3, док. бр. 262.

67 *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, прир. Б. Перуничкић, Београд, 1985, 33.

68 *Друштво Св. Саве*, док. бр 156.

69 *Исто*.

због недовољно средстава.⁷⁰ Тек у јулу 1892. године Пашићев наследник Јован Авакумовић одобрава Веселиновићу одсуство ради истраживачког путовања. Међутим, тада Веселиновић није отишао на пут.⁷¹

Боравак Милојка Веселиновића у Цариграду обележио је и један озбиљан пропуст. Наиме, у мартовској свесци *Учитеља* за 1893. годину објављен је његов чланак *Статистика српских школа у Турскоме царству у 1892. школској години*.⁷² Веселиновић је рукопис припремио за издавање у календару *Голуб*. О потенцијалном објављивању материјала у поменутом календару водила се преписка између посланства у Цариграду и Министарства иностраних дела. Посланство у Цариграду тражило је статистичке податке о броју школа у Османском царству ради објављивања у поменутом календару. Министарство је послало тражене информације, али је јасно напоменуло да министар Никола Пашић сматра да ове податке не треба објављивати јер је упитно колико би били корисни за српски прекогранични рад.⁷³ Упозорење министра посланство није узело у обзир и када је почетком септембра 1892. године у Београд достављен садржај календара, у њему је била и статистика српских школа у Османском царству. Тадашњи министар Јован Авакумовић поновио је мишљење свог претходника и захтевао да се избаци поменути текст, посебно истичући да поједини подаци нису тачни и да у Битољском вилајету не постоји ниједна школа, а Веселиновић наводи двадесет две.⁷⁴

70 ДАС, Министарство иностраних дела – Политичко-просветно одељење (МИД-ПП), 1892, Р 84.

71 *Исто*, 1892, Р 84; 1894, Р 79.

72 М. Веселиновић, *Статистика српских школа у Турскоме царству 1892. године*, *Учитељ* 12 (1893), 546–562.

73 „Међу тим сматрам за потребно напоменути вам како би добро требало испитати целисходност објављивања у *Голубу* броја наших школа, учитеља и ђака. Питање је да ли би ово објављивање донело користи нама, или би, на против, то било од штете по наш рад у прекограничним крајевима, нарочито сад кад ми тамо немамо још ничег сталног, и кад јужно од Шаре има само неколико школа које раде и то откако је Антим, владика преспански, потврдио неколико учитеља. Ову сам напомену сматрао за потребно сад, узгред, учинити вам, међу тим кад вам будем слао ове податке, ја ћу вам саопштити своје дефинитивно решење о томе” (ДАС, МИД-ПП, 1893, Р 65).

74 „На сам текст *Голуба* сматрам за потребно учинити оне исте исправке које и мој претходник својим писмом од 7. маја. Исти разлози стоје и данас и ни ваше писмо од 24. маја које сте послали није код мене променило мишљење. Помињете школе у скадарском вилајету, ми тамо имамо само школу у Скадру. Помињете школе у битољском вилајету. Овде их има у списковима, али у ствари нема ни једне, јер у целом битољском вилајету не ради ни једна наша школа. Као што вам је мој прет-

Дакле, посланству је била упућена јасна наредба да се поменути текст не објављује и он је уклоњен из *Голуба*, али га је Веселиновић самостално објавио у *Учитељу*. Сви конзули у Османском царству су осудили Веселиновићев потез, као и Министарство иностраних дела, посебно његов навод да су му многи чинили препреку у објављивању ових података. Иако је изгледало да озбиљнијих последица по Веселиновића неће бити, он је у лето 1893. године удаљен са послова писања и уређивања уџбеника и из календара *Голуб*.⁷⁵ Током двогодишњег боравка у Цариграду, Веселиновић је радио и на оним пословима које је у конзулату обављао и у другој половини 1889. године. У том периоду објављена је *Читанка за III разред* и *Читанка за IV разред* за српске основне школе у Османском царству.⁷⁶ Такође, на уређивању календара *Голуб* је радио све време током свог боравка у Цариграду.⁷⁷ Дакле, његов рад је био оријентисан углавном на просветну политику.⁷⁸

Премда већ од лета 1893. године није обављао дужност због које је првобитно био упућен у Цариград, Веселиновић је у конзулату остао до почетка септембра 1893. године. Дана 27. августа 1893. именован је за вицеkonzула у Скопљу, те је средином септембра напустио Цариград и ступио на нову дужност.⁷⁹ За време одсуства Бранислава Нушића, по одлуци министра иностраних дела, за његовог заступника у конзулату у Приштини именован је Милојко Веселиновић. У некадашњем седишту Косовског вилајета радио је од 18. децембра 1893. до 12. јануара 1894. године.⁸⁰ Боравак у Приштини, осим службених послова, Веселиновић је искористио и за обилазак околних села, али и најзначајнијих места и споменика српске историје. Све то представио је у раду *Кроз Косово*, који је објављен наредне године и који је доносио опис манастира и села Грачанице, Газиместана, белешке о легендама на простору Косова поља, легенду о цркви у Липљању, односу Јашар-паше према хришћанима и

ходник напоменуо, радило је неколико учитеља до Петровдана, којима је владика Антим потврдио сведоцбе, и две или три школе у прилепском пољу и то кришом, али је сада свима рад безусловно забрањен. Остаје нам дакле објављивање школа у рашко-призренској и нешто мало у скопској епархији, али само њихово објављивање би било нецелисходно” (ДАС, МИД-ПП, 1893, Р 65).

75 ДАС, МИД-ПП, 1893, Р 65.

76 М. Цветковић, *нав. дело*, 109.

77 *Грађа за историју македонског народа из архива Србије*, т. IV, књ. 3, док. бр. 248.

78 ДАС, МИД-ПП, 1893, Р 66; НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/373.

79 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/510, 511, 513.

80 ДАС, МИД-ПП, 1894, Р 79.

слично. Поред тога, посветио је пажњу и употреби појма *Мало Косово*, те указао да је то на терену непостојећи географски појам који је ушао у употребу тек након 1878. године, али да нема никаквог основа за његову употребу јер не представља географску реалност. Последња целина посвећена је оној теми која је посебно занимала Веселиновића – народном говору и народној поезији на Косову пољу.⁸¹

По повратку у Скопље, Веселиновић је наставио да обавља дужност вицеkonzула све до септембра 1895. године. У међувремену, 30. маја 1895. унапређен је у вицеkonzула прве класе. Из Скопља је упућен у Солун, у истом звању. На обали Егејског мора задржао се од 21. октобра 1895. до 21. октобра 1896. године.⁸²

Именовање Милојка Веселиновића за вицеkonzула српског konzулата у Битољу у октобру 1896. означило је врхунац његове каријере у дипломатској служби Краљевине Србије. Одмах по доласку у Битољ и преузимању послова 26. октобра 1896,⁸³ Веселиновић је свој правац рада усмерио ка основном задатку – одвлачењу верника од Егзархије и њихов прелазак на патријаршијску страну, што је значило и придобијање словенских житеља за просрпску струју. Један од његових првих већих успеха на том пољу био је прелазак 70 кућа у Крушеву под патријаршијску власт и на српску страну, тако да је тиме број српских кућа у овој вароши увећан на укупно 105. Оно што је обележило Веселиновићев рад у Битољу било је питање отварања српских школа на простору Битољског вилајета, и на том пољу му припада посебна заслуга. Одмах након доласка у Битољ, своју активност је усмерио у том правцу и увидео да валија готово да не признаје постојање Срба у овом вилајету, а главни разлог томе била је прилична неактивност, будући да му нису подношени захтеви за отварање школа. Сазнавши за то, Веселиновић је одмах предузео мере организовања народа и убрзо су валијску канцеларију почеле да засипају молбе Срба. Неколико месеци након његовог именовања, Срби у Битољу добили су од валије 14. марта 1897. године дозволу за отварање српске школе, а њено освећивање извршено је три дана касније.⁸⁴

81 М. Веселиновић, *Кроз Косово*, Годишњица Николе Чупића 14 (1894), 298–350.

82 ДАС, МИД-ПП, 1896, Р 68; *Генерални konzулат Краљевине Србије у Солуну, том 1 (1888–1902)*, прир. А. Тимофејев, Београд, 2016, док. бр. 84–87.

83 *Генерални konzулат Краљевине Србије у Битољу, том 1 (1889–1902)*, прир. М. Перишић, Београд, 2023, док. бр. 182.

84 *Исто*, док. бр. 182. Више о покушајима отварања школе у Битољу и самом отварању видети у: А. Новаков, *Стубови српске просвете. Српске средње школе у Османском*

Успех у отварању школе у Битољу није значио крај борбе за признавање права Србима на отварање школа, будући да се дозвола искључиво односила на варош као центар вилајета, а не на целокупну територију Битољског вилајета. Веселиновић у дану отварања школе предузима даље кораке у циљу добијања дозволе за друга места под надлежношћу његовог конзулата. Први корак био је састављање списка вароши и села у којима би биле отворене српске школе. Истовремено, организовао је људе из Прилепа, Крушева, Кичева и већих села да долазе код валије и подносе молбе за отварање српских школа у тим местима.⁸⁵ Већ 29. марта 1897. валија је добио наредбу да, уколико су испуњени законски услови, школа може бити отворена у сваком месту. За ову одлуку, Веселиновић је сазнао тек 17. априла, када су људи из Охрида, Прилепа, Кичева и осталих места дошли у Битољ са истим захтевима.⁸⁶ Крајем априла 1897. године добијена је и султанска ирада којом се одобрава отварање свих српских школа у Битољском и Солунском вилајету за које су уредно поднете молбе.⁸⁷

Резултати Веселиновићевог рада на просветном пољу, као најважнијем сегменту очувања и јачања националних интереса српског народа, били су такви да је до средине новембра 1897. године било отворено дванаест школа у Битољском вилајету, и то у следећим местима: Битољ, Охрид, Прилеп, Крушево, Кичево, Лазарпоље, Манастирце, Крушје, Зркља, Томино Село, Лабуниште и Подгорац.⁸⁸ До краја 1897. отворена је школа у Боровцу, а за још неколико места чекало се одобрење.⁸⁹ И пре него што је отворен знатан број основних школа, Милојко Веселиновић је у августу 1897. године министру иностраних дела Ђорђу Симићу предложио да се у Битољу оснује српска гимназија са пансионом за смештај ученика. Његова идеја била је одмах прихваћена и за тај циљ су опредељена средства. Дозвола је добијена 7. новембра исте године, а шест дана касније почела су и предавања.⁹⁰

Прва етапа Веселиновићевог рада у Битољу, када је реч о просветној политици, била је усмерена на отварање школа у оним местима

царству 1878–1912, Београд, 2017, 400–412.

85 *Генерални конзулат Краљевине Србије у Битољу, док. бр. 182.*

86 *Исто, док. бр. 188.*

87 *Исто.*

88 *Исто, док. бр. 191, 204, 205.*

89 *Исто, док. бр. 207.*

90 *Исто, док. бр. 197; А. Новаков, нав. дело, 404.*

где је то било могуће, односно где је српска страна већ имала своје присталице. Другим речима, Веселиновић је у том периоду тежио да добије дозволе за отварање што већег броја школа, не узимајући превише у обзир географски елемент и стратегијски значај тих школа. За такав приступ залагао се још 1891. године, критикујући Карићев рад и наводећи да је неопходно оживети српске школе у средишњим областима Македоније.⁹¹ Имајући у виду да у време његовог доласка у Битољском вилајету није било ниједне школе, такав приступ је био оправдан. Најпре је било неопходно створити било какву базу српског утицаја, а тек онда приступити стратегијском планирању отварања српских школа. То је значило исто оно што је Владимир Карић покушао и у одређеној мери успео да уради у Скопљу – применити географски елемент при отварању српских школа, односно уз помоћ школа пресећи чисто бугарске зоне утицаја. Мора се истаћи да Веселиновић никада свој рад није потпуно прилагодио том правцу. Држао се оне политике која је била раније присутна – отворати школе у свим местима где за то има воље. То не значи да није био свестан да је неопходно пресећи „бугарску линију”, али до краја обављања дужности битољског вицеkonzула то није успео да оствари. Резултат његовог рада у августу 1898. био је укупно 32 српске школе, у 25 места, а следеће године, у мају, неколико месеци пре Веселиновићевог одласка са места konzула, српске школе биле су присутне у 27 места Битољског вилајета.⁹²

Поред недовољног разматрања географског елемента при вођењу просветне политике на простору Битољског вилајета, што се донекле и може разумети, Веселиновић рад је имао и друге недостатке. На првом месту, то је било превелико ослањање на појединце и везивање готово целокупног рада на просветном пољу за њих. У пракси, то је значило отварање школе на једно лице. Тај приступ је био и једино могућ, али уместо отварања школе на приватно лице, које је тај посао обављало зарад финансијске користи, а ређе из патриотских осећања, школа је могла бити отворена на учитеља. Тиме би се избегла могућност уцене од стране тих истих лица која су, у случају када им не би била исплаћена новчана „помоћ”, отказивала рад учитељу. С таквом ситуацијом сусрео се Веселиновићев наследник на месту битољског konzула Михаило Ристић.⁹³ Поред тога, лоше управљање финансијама konzулата обележило

91 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/461.

92 Генерални konzулат Краљевине Србије у Битољу, док. бр. 237.

93 Исто, 241.

је период Веселиновићевог конзуларног рада, али о томе ћемо више говорити у редовима који следе.

Положај Милојка Веселиновића на месту битолског конзула постојао је све нестабилнији, а то је било праћено и незадовољством учитеља и осталих појединаца у Битољу и околини. Заправо, све је то била последица раније Веселиновићеве политике издавања знатних новчаних средстава приватним лицима, а када би била смањена или изостала, дошло би до незадовољства. Учители су били незадовољни због готово сталног кашњења плата, због чега су били приморани да узимају новац код зеленаша са каматом. Убрзо су те вести почеле да стижу у Београд, па чак су дошле и до команданта активне војске краља Милана. Вести које су стизале из Битоља о лошем положају учитеља, нејасном правцу рада, нетранспарентном трошењу средстава, исплатама „нерадницима и пробисветима”, који достављају вести конзулу, потврдио је професор Велике школе Сима Томић у извештају о својој посети овом месту у априлу 1899. године.⁹⁴ Крајем априла 1899. године Атанасије Јунгић, некадашњи учитељ у Битољу (1889–1891), јавља Веселиновићу да се „поново” у Београду чују гласине о његовој смени.⁹⁵

Те вести, које су и прилично реално осликавале стање у српском конзулату у Битољу довеле су до одлуке српске владе о смени Милојка Веселиновића са места конзула. До тога је дошло крајем јуна 1899. године, када је на ту позицију постављен Михаило Ристић, дотадашњи српски конзул у Скопљу. Ристић је у Битољ стигао 15. јула 1899. године. Свестан да рачуни нису уредни, смењени конзул је са предајом дужности отезао пуних седамнаест дана. За то време Ристић је боравио у хотелу и готово свакодневно су му долазили људи, не са проблемима везаним за понашање Турака или Бугара или Грка, већ искључиво ради разговора о новцу и трошковима. Питање предаје дужности изнело је на површину све неправилности Веселиновићевог рада, које су се првенствено односиле на финансије. Конзулат је само Михаилу Хади Поповићу и Кости Чумићу дуговао износ од 15.491 динар, будући да су они из сопствених средстава исплаћивали плате учитељима, јер, према Веселиновићевим наводима, у конзулату није било довољно новца.⁹⁶ Укупно прекорачење буџета за школске и ванредне трошкове износило је 22.000,19 динара

94 ДАС, МИД-ПП, 1902, Р 91.

95 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/283.

96 ДАС, МИД-ПП, 1902, Р 91.

и са тим мањком у буџету конзулата, Ристић је 4. августа 1899. године преузео дужност од Веселиновића.

Затечено стање касе конзулата у Битољу навело је министра иностраних дела Владана Ђорђевића да указом од 17. августа 1899. године формира трочлану комисију, са задатком да прегледа рачуне битољског конзулата за време Веселиновићевог управљања и поднесе извештај о томе да ли су средства трошена у складу са буџетом и како је дошло до претходно поменутог прекорачења у 1899. години. Почетком маја 1900. године комисија је завршила посао и основни закључци били су да је Веселиновић трошио средства која буџетом нису била предвиђена, да је давао веће плате него што је било одређено, да је давао плате које уопште нису биле предвиђене, да је у тренутку свог поласка за Београд из касе конзулата узео на реверс 1.879,86 динара. Прва комисија закључила је да је Веселиновић дужан да надокнади Министарству иностраних дела суму у износу од 7.285,84 динара, али да постоје бројне неправилности у исплати додатних 27.887,75 динара. Закључак прве комисије је прихваћен, а за други износ је именована нова комисија, која је одлучила да би испитивање трошења ових средстава могло нашкодити српским националним интересима, будући да би било неопходно вршити испитивања на лицу места. Такође, та комисија је прихватила део Веселиновићевих приговора и одлучила да је дужан да плати 4.635,84 динара. Поред тога, закључак комисије био је да у овом случају постоје елементи кривичне одговорности, али преко тога би се могло прећи уколико би Веселиновић прихватио да надокнади штету. Осамнаестог јула 1901. Веселиновићев кум Коста Шуменковић исплатио је министарству 3.347,86 динара, а преостали износ је наплаћен одбијањем од Веселиновићеве пензије.⁹⁷

Рачуни и закључци комисије јасно су показали да Милојко Веселиновић није на законски начин управљао финансијама Битољског конзулата. Исплате нису биле у складу са буџетом, као ни са решењима надлежног министарства. Морамо нагласити да Милојко Веселиновић ниједан динар из буџета конзулата није искористио за лично богаћење. Његова прекорачења била су искључиво везана за жељу да оснује што већи број школа на простору Битољског вилајета, па је тако закупљивао зграде за смештај школа тамо где је очекивао да ће бити отворене, исплаћивао награде лицима која су радила за српске интересе, плаћао пратње учитељима и слично. Сећање на конзулско време Милојка Ве-

97 Исто.

селиновића у Битољу било је подељено. Наставници и учитељи су и три године након његовог одласка били изузетно незадовољни његовим радом, док су га турски чиновници хвалили као најбољег познаваоца интереса Србије у Турској.⁹⁸ Будући да је, како је то сам рекао једном приликом, затекао „празно поље“ за српску просвету, а тиме и српску ствар, на простору Битољског вилајета урадио је доста.

По повратку из Битоља, Милојко Веселиновић је добио службу у Министарству војном, и то као управник друге класе при Профијантском одсеку Министарства војног. На тој позицији остао је до пензионисања почетком марта 1901. године.⁹⁹ Био је то прилично тежак период у његовом животу. Тешко су му падале оптужбе око трошења средстава у Битољском конзулату. Истовремено, осећао је разочарање због ситуације у коју је дошао након вишедеценијског рада на плану српских националних интереса.¹⁰⁰ Жалио се пријатељу Јовану Хаџи Васиљевићу следећим речима: „Дошло је за мене црно време. Тешке дане преживљујем.”¹⁰¹ Уз то, био је и потпуно незадовољан службом у Министарству војном, те је одлазак у пензију доживео као олакшање.

Последњи пут је Веселиновић враћен у државну службу у мају 1903. године. Тада је именован за конзула Краљевине Србије у Скопљу. То именовање није било дужег века и већ након династијског преврата у ноћи између 10/11. јуна 1903. године почеле су да се појављују вести о поновном Веселиновићевом пензионисању. Проносиле су се гласине да није враћен на ту функцију по својим заслугама. Томе је посебно допринео Светолик Јакшић, уредник листа *Шумадија*, који је директно нападао Милојка Веселиновића код министра иностраних дела Љубомира Каљевића.¹⁰² Лист *Штампа*, под његовим уредништвом, 8. јула 1903. доноси вест да ће српски конзул у Скопљу Милојко Веселиновић бити опозван са дужности. Већ наредног дана исти часопис доноси чланак *Крађе једног*

98 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/311, 312.

99 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/311, 622; *Календар са шематизмом Краљевине Србије*, Београд, 1901, 57.

100 У писму свом пријатељу Јовану Хаџи Васиљевићу истиче: „Не жалим ја за Битољем, већ жалим, и то љуто жалим, што сам себе лично пренебрегао бринући се о другим и општим пословима, мислећи да ће ми се то уписати у заслугу, а данас ево мучим се као нико мој, па ме још заједују свакојаким вређањима. Бог нек им плати!” (НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/611).

101 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/617.

102 *Исто*, 413/III/316, 317, 318, 320, 644.

конзула, у ком се износе на видело подаци о Веселиновићевом трошењу новца у битољском конзулату. Два дана касније, у истим новинама критикован је рад конзулата, уз наводе да „Веселиновић, опет, није ни дошао у Скопље да о српским стварима бригу брине, већ да види шта ће са својим приватним страстима”, уз директан позив да се уклони из конзулата.¹⁰³ Изгледа да је сукоб између Веселиновића и Јакшића био дубље природе, будући да је Јакшић редовно посећивао министра иностраних дела Љубомира Каљевића и говорио с њим о неопходности Веселиновићеве смене.¹⁰⁴ Дана 23. јула 1903. године донет је указ о пензионисању Милојка Веселиновића, секретара друге класе Министарства иностраних дела, који је у међувремену обављао дужност конзула у Скопљу.¹⁰⁵ Тиме је завршена његова државна служба и поново је отишао у пензију.

Пензионерске дане Веселиновић је проводио у Београду, старајући се о школовању свог синовца Душана Веселиновића, који је похађао Богословију у Призрену.¹⁰⁶ Готово пуне три године је боловао, а последње дане свог живота провео је у манастиру Свети Роман, недалеко од свог завичаја, где је и умро 25. фебруара 1913. године. Дочекао је да чује да је српска војска ослободила српски народ на простору Старе Србије и Македоније, на чему је и пером и пушком радио цео свој животни век. Сахрањен је на гробљу у свом Јасењу, а пуковник Јован Масаловић, који је тада боравио на Делиграду, одредио је да почасна чета испрати некадашњег српског конзула и војсковођу на вечни починак.¹⁰⁷

За јасније разумевање личности и дела Милојка Веселиновића и улоге коју је имао у српском друштву крајем 19. и почетком 20. века, неопходно је посветити пажњу његовом научном раду, којим се, уз ратове и државну службу, бавио читавог живота. Научни опус протагонисте овог рада може се поделити на неколико тематских целина. Две од њих, уско повезане, заузимају централно место у Веселиновићевим промишљанима. То су биле филологија и етнографија, и управо тај интердисциплинарни приступ обележио је Веселиновићев рад. Знатан део свог опуса посветио је оном питању које је доминирало у српском јавном и научном дискурсу након 1878. године – питању јужне и источне границе

103 Штампана. Демократски лист за политику, новости, привреду, војску и књижевност, бр. 154, 25. јун / 8. јул 1903; бр. 155, 26. јун / 9. јул 1903; бр. 157, 28. јун / 11. јул 1903.

104 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/644.

105 Српске новине, бр. 157, 12/25. јул 1903.

106 ДАС, МИД–ПП, 1907, Р 551.

107 Ј. Хаџи-Васиљевић, Поменик Друштва Светог Саве, 268.

српског народа. Управо та тема спајала је његова филолошка и етнографска интересовања. Још док је обављао дужност писара у Пољаничком срезу Врањског округа, у априлу 1879. године написао је чланак *Србин и Македонија: историјска студија*, објављен 1880. године. У овом раду Веселиновић се држао Милојевићеве тезе о аутохтоном пореклу Срба, те је и поданике Александра Великог, античке Македонце, сматрао Србима, а настанак назива Македонија изводио из српског језика. Када говори о досељавању Срба на Балканско полуострво у 7. веку, наводи да су се Срби тада сусрели са својом браћом, односно са Србима из Македоније, а области које је навео да су тада населили Срби биле су подстакнуте тренутним идејама о схватању српског етничког простора, па наводи и Видинску и Средачку област, као и територије све до Струме и Месте на истоку и албанских планина на западу. Закључак поменутог рада био је да су „Македонци неминовно део српског народа”.¹⁰⁸ Поменуте теорије о Србима као староседеоцима у Македонији Веселиновић се није дужо држао и јасно је видљиво да ју је напустио у раду *Географско-етнографски преглед Македоније и Старе Србије* из 1887. године. Према је доминантно географске садржине, у погледу етнографије, у овом раду је истакнуто да на Македонију „по начелу народности” имају право само Срби, будући да становници Македоније говоре српским језиком. На крају рада изнео је своје виђење границе српске земље – од обале Јадранског мора изнад Сиња, током реке Купе до њеног ушћа у Саву, преко западне Славоније, и то од извора Карашице, преко Драве, обухватајући у састав српске земље и Барању. Граница је Дунав прелазила код Баје, обухватала Бачку, прелазила Тису код Сегедина, те настављала левом обалом Мориша, обухватала темишварску околину и спуштала се на Дунав код Беле Цркве. Током Дунава ишла је граница до реке Искар, затим је следила његов и ток Месте. Преко Струме граница је ишла на запад, обухватала солунско пристаниште и ишла до тока Бистрице. Пратећи ту реку, Веселиновић је границу српске земље повукао ка западу, обухвативши Костур и Горицу, и спустио ју је вододелницом Девола и Шкумбе до обала Јадранског мора.¹⁰⁹ Истој тематској целини припада и Веселиновићев рад *Срби у Македонији*

108 М. Веселиновић, *Србин и Македонија: историјска студија*, Београд, 1880; 1–28; Д. Вујаклија, *Погледи Милојка Веселиновића на словенске дијалекте Македоније, западне Бугарске и источне Србије* (рад у рукопису).

109 М. Веселиновић, *Географско-етнографски преглед Македоније и Старе Србије*, Браство 1 (1887), 189–191.

и јужној Старој Србији или одговор г. С. С. Бопчеву из 1888. године, првобитно објављен у *Српству*, а затим и као посебна брошура. На почетку списка истакао је да се на простору Македоније и јужне Старе Србије може чути да становништво само себе назива Бугарима, али да управо њихово изговарање те одреднице као *Бугарин*, а не *Блгарин*, сведочи о њиховом српском језику, а такође, том приликом је критиковао теорију Стојана Протића да та реч долази од глагола *бугарити*, те закључује да је употреба етнографске одреднице Бугарин међу житељима новијег времена.¹¹⁰ Две године касније (1890) објавио је рад *Гранични дијалект међу Србима и Бугарима: зона Џ и Ч*, који је по штампан о трошку српске владе.¹¹¹ На основу анализе присутности гласова *џ* и *ч*, који се појављују у зони преласка од чисто српских *ђ* и *ћ* ка чисто бугарским *жд* и *шт*, и одсуства слова *џ* у бугарском језику, Веселиновић као српска места наводи Трн, Ћустендил, Радомир, Брезник, Цариброд и Видин, а источно од наведених места почињао је бугарски етнички простор. Додатно, своју тезу ојачао је и навођењем правца средњовековне српско-бугарске државне границе.¹¹² У ову групу, али као рад чисто филолошке тематике, спада и спис *Стране речи у српском језику* из 1879. године, као и краћи прилози који су излазили у листу *Нова искра*.¹¹³

У дефинисању српске земље на југу и истоку, односно српског етничког простора, Веселиновић је припадао оној групи научника који нису превише узимали у обзир политичку реалност, већ су углавном на основу историјског права, представљеног кроз призму етнографије, говорили о границама српске земље. Историјском праву је додао и своје истраживање језичких карактеристика народа на спорним територијама.

110 Исти, *Срби у Македонији и јужној Старој Србији или одговор г. С. С. Бопчеву*, Београд, 1888, 3–15.

111 Ж. Илић, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2023, 442.

112 М. Веселиновић, *Гранични дијалект међу Србима и Бугарима: зона Џ и Ч*, Београд, 1890. О Веселиновићевим филолошким погледима у поменутим радовима детаљније видети: Д. Вукајлија, *нав. дело*.

113 М. Веселиновић, *Стране речи у српском језику*, Београд, 1879; исти, *Нџице а не ножнице*, Нова Искра, бр. 7 (1906), 222–223; исти, *Зајчар*, Нова Искра, бр. 6 (1907), 190–191; исти, *Прилог српском језику*, Нова Искра, бр. 9 (1907), 279. Поред тога, Веселиновић је објавио и рад *Којим правцем иде бугарска књижевност*; објављен у *Отаџбини* 1891. године, у којем доноси критику тротомне књиге *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, Софија, 1889, 1890.

Представљање историјског права кроз призму етнографског потпуно је видљиво у посматрању територије између Црног Дрима, вододелнице Шкумбе и Девола и Јадранског мора као саставног дела српске земље, јер је на том простору била „стара српска краљевина пре Немање”, као и у позивању на стару српску границу на истоку при дефинисању српско-бугарске етничке линије раздвајања.¹¹⁴

Другу тематску целину чине Веселиновићеви радови географске садржине. Једно од централних места у његовим географским размишљањима било је питање границе Старе Србије и Македоније. Стара Србија је за Веселиновића била област која се простирала од граница Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе на северу, до вододелнице Шкумбе и Девола на југу, затим је обухватала Горицу и Костур, те ишла преко Неречке, села Тополчана, јужно од Прилепа, током реке Црне, па преко Вардара код Демир-капије. Даље је граница ишла у правцу реке Струмице, те њеним током до ушћа Струме, а затим настављала ка северу, преко Перин планине и јужних огранака Риле до границе Кнежевине Бугарске, те њеним правцем до места спајања са границом Краљевине Србије. Јужно од границе Старе Србије била је Македонија, која се на истоку обухватала област до Месте, на југу до Бистрице, а на западу до Нерчке.¹¹⁵ Иако се поменуте границе Старе Србије држао у својим текстовима, и код њега је била присутна идеја о Старој Србији, у територијалном смислу, изједначеној са међама Косовског вилајета.¹¹⁶ У ову групу радова спада и чланак посвећен Шар-планини, у којем се, поред чисто географских података, срећу и наводи о месту Шар-планине у народној епизи.¹¹⁷ Међу значајне радове географске садржине спада и Веселиновићев чланак из 1900. године *Изморник*, у коме је, осим дефинисања граница ове области, знатну пажњу посветио и именовању Јужне Мораве, бележене у литератури све до 1878. године као Бугарска Морава.¹¹⁸

114 М. Веселиновић, *Географско-етнографски преглед Македоније и Старе Србије*, 203. О историјском и етнографском праву у дефинисању српског етничког простора детаљније у: Ж. Илић, *Граница српске земље на југу – између историје и етнографије, теорије и праксе*, Краљ Милан Обреновић, ослободилац и реформатор, 41–57.

115 *Исто*, 189–195.

116 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/325.

117 М. Веселиновић, „Шар” с орографског, хидрографског и политичког гледишта, *Браство* 4 (1890), 95–130.

118 *Исти*, *Изморник*, 216–227.

Радови посвећени црквено-школским питањима представљају посебну тематску целину Веселиновићевог научног опуса. Овим темама је више пажње почео да посвећује током последње деценије 19. века. Најпре је објавио поменути спис *Статистика српских школа у Турскоме царству у 1892. школској години* (1893), а потом је објавио још три рада посвећена овој теми: *Статистика српских школа у Турскоме царству за 1892–93. и 1893–94. школску годину*, *Статистика српских школа у Турској (у Старој Србији и Македонији) за 1895–96. годину* (1897) и *Статистика бугарских школа у Турској за 1893–1894. школску годину* (1898). Почетком 20. века светлост дана угледала је биографија рашко-призренског митрополита Мелентија, објављена у *Браству* (1901).¹¹⁹ Након пензионисања, Веселиновић је написао неке од својих најбољих и најобимнијих радова посвећених овој тематици. Међу њима се посебно издваја спис *Српске калуђерице*, објављен 1908. најпре у *Гласу СКА*, а затим и као посебна брошура. Након краћег увода посвећеног појави и развоју женског монаштва у хришћанској цркви, аутор даје преглед његовог развоја у српској цркви, издвајајући периоде настанка, процвата, опадања, готово ишчезнућа и поновног оживљавања женских манастира.¹²⁰ У ову тематску целину спадају и радови *Школе у Скопљу* (1896), као и рад *Свети Сава школски патрон у Срба* (1908).¹²¹ У августу 1907. посетио је два манастира у селу Јашуњи, недалеко од Лесковца (манастир Ваведење Пресвете Богородице и манастир Свети Јован Крститељ) и описао их је у чланку *Јашуњски манастири* (1910).¹²² Свој последњи рад Милојко Веселиновић је објавио 1911. године и посветио га је манастиру из свог родног краја – Светом Роману. Оно што је посебно значајно у овом раду је то што је аутор доказао да се овај манастир помиње у христовуљи византијског цара Василија II Бугароубице издатој Охридској архиепископији почетком 11. века.¹²³

Осим поменутог дела *Кроз Косово* из 1894. године, у Веселиновићеве радове путописног карактера спада и чланак *Споменик Пајзанима*, који описује село Пајзане, недалеко од Солуна, и његове становнике, а

119 Исти, *Митрополит Мелетије, рашко-призренски и скендеријски (1854–1895)*, *Браство* 22 (1902), 274–311.

120 Исти, *Српске калуђерице*, Београд, 1908.

121 Исти, *Школе у Скопљу*, *Браство* 7 (1896), 306–318; исти, *Свети Сава школски патрон у Срба*, *Браство* 12 (1908), 21–133.

122 Рад је најпре објављен у *Годишњици Николе Чутића* 29 (1910), а потом и као сепарат.

123 М. Веселиновић, *Свети Роман*, Београд, 1939.

спис је написан у августу 1896. у Солуну.¹²⁴ Премда то није централни део књиге, путописни карактер има и Веселиновићев састав *Бег и бегчија или огледало турскога насиља* из 1883. године. Тежиште дела усмерено је на приказ турске осиноности према српском народу, првенствено на понашање бегова приликом посета сеоским срединама, али је описан и Веселиновићев пут од Београда до Врања 1872. године, као и посета манастиру Свети Прохор Пчињски.¹²⁵

Брсјачка буна године 1880. у Битољском вилајету и Војвода Мицко је Веселиновићево дело из 1905. године. На почетку рада, Веселиновић је приказао стање међу Србима јужно од Шар-планине после 1878. године, а затим је донео приказ дешавања током буне која је почела 26. октобра 1880. године. Знатан део рада посвећен је судбини Мицка Крстевећа (Крстића), устаничког војводе кога су Турци последњег ухватили након завршетка буне и који је био осуђен на доживотни затвор. У раду је Веселиновић приложио и делове писама, са одређеним изменама, које је добијао од Мицка док је обављао дужност битољског конзула.¹²⁶

На почетку своје научне каријере, Веселиновић се огласио радом на пољу преводне књижевности. Године 1876. превео је са пољског језика и објавио роман *Варвара Убрих, калуђерица краковска*. Премда се главни ток радње овог романа односи на љубавну причу Варваре, кћерке истакнутог кнеза Убриха, која је због љубави приморана да оде у манастир, и сиромашног младића Јакинта, дело је истовремено прожето снажним патриотским осећањима према „отачеству” и идејом борбе за независност и слободу, што је, свакако, било подстицај Веселиновићу за превод и објављивање овог дела.¹²⁷

Поред објављених редова, Веселиновић је радио и на још неколико књига, које никада нису угледале светлост дана. Са сигурношћу знамо да је припремао дело о Битољском вилајету. Такође, имао је и завршене радове посвећене манастиру Студеници и *Опис студеничког краја*. Рад о Студеници његов синовац Душан предао је митрополиту и касније патријарху српском Димитрију, али никада није објављен, а *Опис*

124 М. Веселиновић, *Споменик Пајзанима*, 82–105.

125 Исти, *Бег и бегчија или огледало турскога насиља*, Београд, 1883.

126 Исти, *Брсјачка буна године 1880. у Битољском вилајету и Војвода Мицко*, Београд, 1905; Писма која је Мицко Крстевећ упућивао током својих затворских дана Милојку Веселиновићу објавио је Милош Јагодић, *Мицко Крстевећ: писма из битољског затвора (1897–1899)*, Мешовита грађа XXXIII (2012), 349–363.

127 И. К., *Варвара Убрих, калуђерица краковска*, прев. М. Веселиновић, Београд, 1876.

студеничког краја је пропао током рата. Имао је и припремљену књигу народних песама из Старе Србије и Македоније, углавном лирских, са понеком епском песмом. Данас се овај рукопис чува у Архиву Српске академије наука и уметности и броји укупно 452 песме и шест прича.¹²⁸

Једна од основних одлика Веселиновићевог научног рада била је разноликост тема.¹²⁹ У одређеним временским периодима, у његовим промишљањима биле су доминантне различите теме. Период осамдесетих година 19. века обележило је бављење етнографским односима и дефинисање граница српске земље на југу и истоку и географских појмова Старе Србије и Македоније; током деведесетих година бавио се статистиком и приказом броја школа у Османском царству; у првој деценији 20. века више се бави темама из црквене историје. Дијалектологија и прикупљање народне поезије су теме на којима је Веселиновић увек радио. Својим идејама није остварио велики утицај у научној јавности Краљевине Србије на размеђу векова, али његова научна заоставштина није безначајна и већина радова доноси важне податке о језику и приликама српског народа на простору Старе Србије и Македоније, коме је посветио знатан део свог научног рада.

*

Животни пут Милојка Веселиновића обележен је патриотизмом, који је прожимао готово сваки сегмент његовог живота. Подстакнут тим идејама, као двадесетдвогодишњи младић одлази у Врање, тада у Османском царству, где као учитељ ради на ширењу српске националне идеје и учвршћивању свести о припадности српском народу у том делу Старе Србије. Вођен идејом ослобођења и уједињења српског народа, придружује се усташким добровољачким јединицама током Првог и Другог српско-турског рата (1876–1878). Свој научни рад током осамдесетих година 19. века усмерио је у истом правцу. Са великом пожртвованошћу, најпре у Београду, а затим и у Цариграду, ради на писању и објављивању уџбеника за српску младеж у Османском царству. Свој боравак у Старој Србији, најпре у Скопљу, краткотрајно у Приштини, затим у Солуну, па у Битољу, и нешто касније поново у Скопљу, користио је и за наци-

128 АСАНУ, Етнографска збирка, бр. 209; М. Веселиновић, *Брсјачка буна године 1880. у Битољском вилајету и Војвода Мицко*, 54; Ј. Хаџи-Васиљевић, *Поменик Друштва Светог Саве*, 267–268; С. Војиновић, *нав. дело*, 113.

129 Библиографију радова Милојка Веселиновића видети у: С. Војиновић, *нав. дело*, 113–120.

онални и за научни рад. Борио се за права српског народа, за отварање српских школа, радио на ширењу идеје Српства и српске земље, а све у циљу остварења основног постулата српске политике друге половине 19. века – ослобођења и уједињења српске земље. Међу савременицима је Веселиновић имао искрених пријатеља, попут Милоша Милојевића, Јована Хаџи-Васиљевића, Косте Шуменковића, али и противнике, попут Светолика Јакшића. Неки су у њему видели оличење патриоте и човека спремног на велике жртве у циљу националних интереса, а други непоштеног конзула који штети српским интересима. Рад посвећен животу и делу Милојка Веселиновића завршићемо мишљењем Јована Цвијића: „Милојко је један одличан радник на македонском пољу, а у исто време и частан човек. Све остало што се ради противу тога човека, све то је ујдурма котеријска.”¹³⁰ Истина је негде између. Чињенично, постигао је знатне успехе, пожртвовано радио на ширењу идеје Српства у Старој Србији и Македонији, али је, сасвим људски, у свом раду правио одређене грешке и вукао непромишљене потезе.

130 НБС, ОПФ, ЈХВ, 413/III/655.

MILOJKO VESELINOVIĆ (1850–1913)

- the life and work of national activist -

Summary:

Milojko Veselinović was born on 17 August 1850 in the village of Jasenje, near Aleksinac, in the Principality of Serbia. After completing a lower secondary school in Aleksinac, he moved to Belgrade, where he finished three additional grades of grammar school. Following his withdrawal from the Teacher Training School in Kragujevac, he obtained his first appointment as a teacher in the village of Prčilovica. In late August 1872, he went to Vranje as a Serbian teacher, sent by the Committee for Schools and Teachers in Old Serbia, Macedonia, and Bosnia and Herzegovina, and remained there until December 1874. Under pressure from the Exarchist movement, he was forced to leave Vranje, despite having achieved considerable success there, as nearly 300 pupils were attending the Serbian school by the end of the second year of his service. Upon returning to Belgrade, he enrolled as a non-degree student in the Philological-Historical Department of the Great School and completed his studies in 1878. He took part in the First and Second Serbian–Ottoman Wars as a member of an insurgent-volunteer detachment, serving as a battalion commander and, at times, as deputy to the commander-in-chief, Miloš Milojević. After the war, he served as a clerk in Poljanica and Čačak, and after a two-year break from state service, in November 1882 he was appointed clerk at the Ministry of War. He remained in this position until his departure for Constantinople in 1889, where he was tasked with working on the publication and editing of textbooks for Serbian schools in the Ottoman Empire. In the later stages of his career, he served as vice-consul in Skopje (1893–1895), Thessaloniki (1895–1896), Bitola (1896–1899), and briefly again in Skopje (1903). He regarded the dissemination of the Serbian name and the establishment of Serbian schools in Old Serbia and Macedonia as the primary goal of his work. In addition to his diplomatic service, scholarly activity constituted an important part of his life. He authored numerous works dealing with ethnographic, philological, and geographical issues of Old Serbia and Macedonia, collected folk poetry from these regions, wrote studies in church history and travel literature, and translated one novel from Polish. He died on 25 February 1913 in the Monastery of St Roman near Aleksinac and was buried in the cemetery of his native village of Jasenje.